

**МЕКЕН ТААНУУ САБАГЫНДА БАЛДАРДЫ ЖАРАТЫЛЫШТЫ СҮЙҮҮГӨ
ТАРБИЯЛООНУН КЭЭ БИР ЫКМАЛАРЫ
НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ ВОСПИТАНИЯ ЛЮБВИ К ПРИРОДЕ МЛАДШИХ
ШКОЛЬНИКОВ НА ЗАНЯТИИ РОДИНОВЕДЕНИЯ**

**SOME METHODOLOGIES OF BRINGING UP PRIMARY SCHOOL CHILDREN
TO LOVE NATURE IN NATURE STUDY LESSONS**

В данной статье рассматриваются некоторые методы воспитания любви к природе младших школьников на занятии родиноведения

This article considers some methodologies of bringing up primary school children to love nature in nature study lessons

Жалпыга милдеттүү башталгыч экологиялык тарбия берүүнү турмушка ашыруу зарылдыгы бүгүнкү күндө орчундуу маселе болуп эсептелет.

Айлана чөйрөдөгү жаныбарлар, өсүмдүктөр дүйнөсүндө болуп жаткан табигый процесстерди, биологиялык кубулуштардын маалыматтарын, корутундуларын, жалпылоолорун иликтеп үйрөнүп өздөштүрө билүүнү экологиялык аң-сезим өзүнө камтыйт. Экологиялык аң-сезим экологиялык тарбия процессинде калыптанат. Тарбия - өтө татаал жараян. Ага ийгиликтүү жетекчилик кылуу үчүн ар бир тарбиячы баланын психологиялык жактан жетилип, социалдык инсанга айлануу мыйзам ченемдүүлүктөрүн жакшы билүүгө тийиш [1].

Алгачкы экологиялык түшүнүктөргө ээ болуп келген кенже мектеп жашындагы балдарга андан ары экологиялык тарбия берүүдө Мекен таануу сабагынын ролу чоң. Бул – сабак боюнча окуу куралы катары З.Мамбетованын “Мекен таануу” китеби колдонулууда. Автор 1-класстын окуу куралында жыл мезгилдериндеги аба ырайынын өзгөрүшүн, ага карата адам баласынын мамилелерин табышмак жана сүрөт катарында берген. Жаныбарлар боюнча үй жаныбарларынын, канаттууларынын сүрөттөрү тартылып тиешелүү табышмактар жазылган. 67-бетте “Дарактын душманы жана досу ким” деген сүрөттөрдөн дарактын душманы ким? дарактын досу ким? даракты кантип коргоо керек? деген суроолор менен кенже класстын окуучуларынын көңүлүн буруп, жаратылышка болгон сезимдерин ойготот. Бул окуу куралында кыргыз жерин анын экологиялык абалын даңазалаган акындардын ыр саптары келтирилген. Мисалы, Ж.Бөкөнбаевдин “Кыргыздын Ала-Тоосу” деген ырында:

Ала барчын курч текөөр,	Ала Тоонун арасын,
Бүркүтү бар Ала-Тоо.	Айбандары жайлаган.
Таштан ташка секирген,	Аюу, жолборс, сүлөөсүн,
Түлкүсү бар Ала-Тоо.	Аралашып ойногон [5].

Бул саптарда кыргыздын Ала-Тоосун, анын сулуулугун, андагы жаныбарлардын жашоосуна ыңгайлуу шарттар бар экендигин айтуу менен балдарды табиятты сүйүүгө андагы сырдуу окуяларга кызыгуусуна үндөйт.

Экологиялык тарбиянын калыптанышына мугалим өз жөндөмдүүлүгүнө жараша түрдүү ыкмаларды колдонот. Азыркы учурда окутууда колдонулуучу усулдар аябай көп, ошондуктан, мугалим шартка жана балдардын жөндөмдүүлүгүнө жараша усулдарды тандап алат. Окутуунун интерактивдүү усулунда мугалимдин ролу өзгөрөт, б.а. ал башкы маалымат булагы эмес, уюштуруучу, кеңеш берүүчү, багыттоочу, жардамчы болот. Окуучуда алдыга койгон максатты ишке ашыруу үчүн ички умтулуу жаралат, талкуу-талдоо учурларында өз жетишкендиктерин жана кемчиликтерин аныктап, аларды баалай алат. Мекен таануу сабагында ар кандай

проблемалык суроолор коюлуп, окуучулар тажрыйба жасоо, байкоо жүргүзүү сыяктуу практикалык иштерди аткарышат.

Мисалы: “Кластер”. Өтүлгөн теманы кайталоодо колдонулат. Кадамдары:

1-кадам: Темага жараша бир нерсенин аталышы же сүрөтү берилет

2-кадам: Окуучулар нерсенин касиеттерин, сапаттарын жазышат

3-кадам: Жазылгандар колдонулушу, сапаты, өңү-түсү боюнча топтоштурулат жана турмуш менен байланыштырылат. Мисалы, “Өсүмдүктөр” темасында өрүк деген сөзгө кластер түзүү. Өрүктүн даамын билдирүүчү сөздөр (таттуу, ширин...). Сапатын билдирүүчү сөздөр (жумшак, кургатылган, ширелүү). Формасын билдирүүчү сөздөр (тоголок, сүйрү) ж.б.у.с. [6].

Байкоо процесси негизинен шарттуу түрдө төрт этапка бөлүнөт [7].

Биринчи этап-даярдануу этабы, бул этаптын максаты байкалуучу **объектке** балдарды кызыктыруу. Ал үчүн түрдүү ыкмалар колдонулат. 1) кыскача баарлашуу балдар байкоочу **объекттен** эмнени билишет жана эмнеге көңүл буруулары зарыл; 2) билген **объектти** кайдан көрдүңөр, анда кандай эле, бул жок болсо эмне болот ж.б. суроолор берилет; 3) тиешелүү диафильмдерди көрсөтүү.

Бул этапка мисал катары «Көлдөр» деген теманы талдап көрсөк, балдар менен Кыргызстандын аймагындагы көлдөр тууралуу баарлашуу болот, ал көлдөрдүн ичинен эң чоң көл - Ысык-Көл тууралуу эмнени билесиңер?-деген сыяктуу суроолор берилет. Мында балдар, суусу жылуу, республиканын түндүгүнөн орун алган ж.б. айтып, бирок азыркы учурдагы көлдүн экологиялык абалын жана андагы жаныбарлар боюнча түшүнүгү жок болушу мүмкүн. Мугалим көлдүн экологиялык абалын балдарга түшүндүрөт. Көлгө чет өлкөлүк атуулдардын кызыгышы, республиканын экономикалык абалын чыңдоодогу ролу жөнүндө маалыматтарды берип, андан соң тиешелүү диафильмдерди көрсөтүү балдарда жалпы көлдүн пайдасы жана сууну коргоо жөнүндөгү түшүнүктөрдү жаратат.

Экинчи этап - баланын аң сезимин өстүрүү, ички сезимдерин ойготуу. Бул максатта суу темасына ылайыкташкан табышмактарды, ырларды айттыруу менен анын тиричилик үчүн эң керектүү компонент экенине ынанышат.

Үчүнчү этап - байкоо процессиндеги негизги этап. Нерсеге байкоо жүргүзгөндө балада ошол нерсе тууралуу так жана анык түшүнүктөр калыптанышы керек.

Бул этап эки бөлүктөн турат.

Биринчи бөлүктө бала байкала турган **объектинин** бир бөлүгүнө же бир деталына көңүл бурат.

Экинчи бөлүгүндө байкалуучу предметке анализ жасалат.

Төртүнчү этап - жыйынтыктоо этабы болуп, мында жогоруда байкоо боюнча алган экологиялык билимин толуктап жыйынтык чыгарат. Мисалы, жаныбарларга байкоо жүргүзүүнүн схемасы.

1.Жаныбарлардын сырткы көрүнүшүнүн жалпы же кээ бир бөлүктөрүнүн **ӨЗгөчөлүктөрү**. Байкалуучу **объектин** **ӨЗгөчөлүгүн** жана окшоштук жактарын белгилүү болгон бир типтеги жаныбарларга салыштыруу;

2.Жаныбарлардын өзүн алып жүрүү **ӨЗгөчөлүктөрү**. Кыймылы, добушу ж.б. мында бир типке кирген жаныбарлардын окшоштук жана айырмачылык жактары болот;

3.Адамдын жашоосунда бул жаныбардын ролунун **ӨЗгөчөлүктөрү**. Жогоруда көрсөтүлгөндөй, жаныбарларга байкоо жүргүзүү менен кенже класстын окуучулары бир типтеги жаныбарлардын **ӨЗгөчөлүктөрүн** жана окшоштук жактарын, ошондой эле алардын жашоо шартка ыңгайланышын үйрөнүшөт.

Мына ушундай байкоону өсүмдүктөргө да жүргүзсө болот:

1.өсүмдүктөрдүн сырткы түзүлүшүнүн жалпы же кээ бир бөлүктөрүнүн өзгөчөлүктөрү. Бул **ӨЗгөчөлүктөргө**: өлчөмү, формасы, жыты ж.б.

2.Башка өсүмдүктөргө салыштырганда бул өсүмдүктү кароодогу **ӨЗгөчөлүктөр**:

жарыкка болгон жөндөмдүүлүгү, сууну сүйүүсү ж.б.

3. Адамдын жашоосунда бул өсүмдүктүн ролунун өзгөчөлүктөрү. Өсүмдүктөргө болгон байкоо жаныбарларга болгон байкоого караганда балага бир аз жакын болот [7].

Ааламдашуу илимий-техникалык прогресс жүрүп жаткан мезгилге жараша жаңыланышыбыз керек [8]. Башкача айтканда, билим, тарбия берүүдө түптөлүп калган традициялык ыкмалар менен бирге эле традициялык эмес методдорду пайдалануу зарыл. Бул ыкмалардын да шартка жараша мугалим тандайт. Айрыкча кадам сайын арымдап программасынын активдештирүү борборлору аркылуу иш алып баруу, сынчыл ойломдун проблемалык кырдаалдарын пайда кылуу аркылуу түшүндүрүүлөр жакшы жыйынтыктарын берүүдө.

Step By Step программасында биз балдарга суроо берип, ошол суроолорго жооп издөө жолу менен курчап турган дүйнөнү таанууга үйрөтөбүз. Балдар практикада жакшы үйрөнөрүн, жасаган иштери тууралуу ойлонгондо андан да жакшы үйрөнөрүн изилдөөлөр көрсөтүп жатат. Окуучуларга эң пайдалануу нерсе - бул “бүтпөгөн” иш. Дайыма жооп берүүнүн ордуна, мугалим окуучуларга активдүү жооп издей турган чөйрөнү түзөт.

Окуучулардын анчалык чоң эмес группаларда иштешине жана бири-бири менен чогуу иштеп, айланадагы предметтер менен аракетте болушуна кенен мүмкүнчүлүктөрдү берүү керек. Аларды корутунду жасоого, эмне үчүн андай деп чечкендигин түшүндүрүп берүүгө түртүү керек [2-4].

Окуучуларды таанып-билүү боюнча ар кандай иштерге багыттоо менен мугалим алардын кийинки окуусуна - эксперименттик, концептуалдык негизди жана үйрөнүүчү материалга болгон мамиленин негизин түзөт. Ошол эле учурда мугалимдин ийкемдүү болуп, окутууга ыңгайлуу ар бир учурду пайдаланып, окуучуларды дүйнөнү изилдөөгө жан ага таң калууга тарта билиши чоң мааниге ээ. Материалдарды тандоодо жана уюштуруп берүүдө үч критерий эске алынат:

1. Сабактарды жана алардын узактыгын башталгыч класстагылардын өсүүгө, окууга болгон жөндөмүнө жараша уюштуруу керек.
2. Сабактар үч негизги дисциплина боюнча болот, тактап айтканда:
 - Жашоо жөнүндөгү илим (Биологиялык системаларды үйрөнүү)
 - Физика илими (Материяны жана энергияны үйрөнүү)
 - Жер жөнүндөгү илим (Жерди жана ааламды үйрөнүү).
3. Сабактын уюштурулушу (буга узактыгы да кирет, балдарды идеяларга, суроолорго жана ойлоонууга багыттоо менен, түшүнүктөрдү жана даяр жоопторду жаттап алуу адаттарын таштатуу зарыл).

Башталгыч мектепте илимге мындай мамиле жасоонун узак убакытка эсептелген максаты-илимди үйрөнүү үчүн негиз салууда жана илимий ойлоонун ыкмаларын берүүдө турат. Кенже мектеп жашындагы балдар өз оюн айта билүүгө, суроолорду берип, ага активдүү түрдө жооп издөөгө үйрөнүшү бүгүнкү күндүн талабы [2-4].

Жыйынтыктап айтканда, кенже мектеп жашындагы балдарды жаратылышты сүйүүгө тарбиялоодо байкоо жүргүзүү иштери өзгөчө мааниге ээ жана мекен таануу сабагында традициялык эмес усул-ыкмаларын пайдаланып билим берүү балдардын алгачкы экологиялык түшүнүктөрүн калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Адабияттар:

1. Бекембай Апыш. Тарбия назарияты. - Ош, 1996.
2. Дженни Стил, Керт Мередис, Чарльз Темпл 1-колдонмо. Сынчыл ойломду өнүктүрүүнүн негиздери. e-mail oshews @ soros nu. org
3. Дженни Стил, Керт Мередис, Чарльз Темпл 2-колдонмо. Сынчыл ойломдун өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн методдор. e-mail CRInc@ aol.com.
4. Кейт Берт Уолш. “Балдар үчүн окуу иштерин уюштуруу”. “Кыргызстан Сорос фонду”. - Бишкек, 1998.

5. Мамбетова З.Ж. Мекен таануу. 1-класс. Окуу китеби. - Б.: “Билим куту”, 2004.
6. Мамбетова З.Ж. *Окуп-үйрөнүүдөн күтүлүүчү натыйжалар*. Мекен таануу 1-4-класстар. -Бишкек, **2011**.
7. Пакулова В.М., Кузнецова В.И. Методика преподавание природоведения. - М., 1990.
8. Шайимкулова М.А. Башталгыч класстарда мекен таануу предметин окутуудагы өзгөчөлүктөр. - ОшМУнун жарчысы. 2010-жыл. №1, 2.